

Daniel Dzienisiewicz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
dzienis@amu.edu.pl

FRAZEOLOGIZMY OPISUJĄCE DOŚWIADCZANIE EMOCJI Z GRUPY ZDZIWIENIA W JĘZYKU POLSKIM, ROSYJSKIM I ANGIELSKIM

Słowa kluczowe: frazeologizmy, językowy obraz świata, konceptualizacja, emocje, zdziwienie

Keywords: phraseologisms, linguistic picture of the world, conceptualisation, emotions, surprise

1. Wprowadzenie

Przedmiotem niniejszego artykułu są związki frazeologiczne opisujące emocje z grupy zdziwienia w języku polskim, rosyjskim i angielskim. Prezentowana analiza ma na celu ukazanie konceptualizacji emocji utrwalonych w rozpatrywanych frazeologizmach oraz określenie podobieństw i różnic w językowym obrazie zdziwienia charakterystycznym dla zasobów frazeologicznych języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego. Tak sprofilowane zamierzenie badawcze wpisuje się w nurt antropocentryczny (lingwokulturowy i lingwokognitywny) w językoznawstwie, który koncentruje się na człowieku jako podmiocie poznania, nie zaś jego przedmiocie (w tej kwestii zob. Stěpanova, Archanhel'ska, Polischchuk, Rajnochová, Svašková 2016: 7).

W polskiej tradycji frazeologicznej – zgodnie z koncepcją Stanisława Skorupki – w skład wyznaczników frazeologiczności wchodzi takie cechy, jak niepodzielność składniowa związków frazeologicznych jako jednostek systemu językowego oraz ich znaczenie metaforyczne, tj. fakt, iż globalne znaczenie frazeologizmu nie jest sumą znaczeń jego oddzielnych składników leksykalnych. Pod względem formalnym S. Skorupka wyodrębnił frazeologizmy w postaci fraz (tj. jednostek w formie

całego zdania, np. *trafiła kosa na kamień*), zwrotów (tj. jednostek zawierających czasownik, lecz niemających pełnej struktury zdaniowej, np. *wybić coś komuś z głowy*) oraz wyrażień (tj. jednostek niezawierających czasownika, które pełnią funkcję części zdania, m.in. podmiotu lub dopełnienia, np. *w czepku urodzony, wąskie gardło*). W szerokim rozumieniu do frazeologizmów są zaliczane zarówno związki stałe, *de facto* funkcjonujące jak wyrazy (nie można wymieniać ich komponentów składowych, utożsamiane są z idiomami, gdyż ich całościowe znaczenie jest odmienne od znaczenia poszczególnych elementów leksykalnych, które się na nie składają, np. *mieć duszę na ramieniu*), jak i związki łączliwe, które są analogiczne do kolokacji (obejmują częste połączenia wyrazowe, które nie są całkowicie zleksykalizowane, np. *dumny jak paw, czarny humor*). W myśl tej koncepcji związkami frazeologicznymi nie są natomiast związki luźne, tj. połączenia wyrazowe, które mają charakter doraźny (Skorupka 1969; Węgrzynek 2007: 88; Sułkowska 2023: 90). Należy podkreślić, że klasyczne ujęcie frazeologii zaproponowane przez S. Skorupkę stało się punktem odniesienia dla późniejszych badań. W drugiej połowie XX i na początku XXI w. pojęcie frazeologizmu było wielokrotnie modyfikowane i rozszerzane, m.in. o podejścia uwzględniające stopniowalność idiomatyczności, odtwarzalność konstrukcji oraz ich uwarunkowania kognitywne i kulturowe (zob. m.in. Bąba 1989; Chlebda 2003; Dobrovol'skij, Piirainen 2005; Pajdzińska 2006).

W niniejszej pracy pod pojęciem frazeologizmu będziemy rozumieć zarówno jednostki w pełni zleksykalizowane, jak i ustabilizowane połączenia o częściowej idiomatyczności pod warunkiem, że spełniają one kryterium utrwalonego obrazowania emocji. Analiza tak pojmowanych frazeologizmów jest istotnym komponentem badań nad językowym obrazem świata (JOS), będącym „[...] zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie” (Bartmiński 2006: 12). Jak bowiem zauważają badacze, frazeologizmy

stanowią materiał szczególnie interesujący i atrakcyjny ze względu na swoją obrazowość i ładunek emocjonalny, wnoszą informacje komplementarne wobec uzyskanych na podstawie innego typu danych (Bartmiński 2020: 61).

Twierdzi się, że jednostki frazeologiczne są, obok leksemów, językowym środkiem reprezentacji obrazu świata i stanowią rezultat intelektualno-emocjonalnego odzwierciedlenia rzeczywistości (Stěpanova, Archanhel'ska, Polischchuk, Rajnochová, Svašková 2016: 23).

Samo zdziwienie było dotychczas przedmiotem refleksji wielu dyscyplin, poczynając od filozofii, poprzez psychologię, neurobiologię, pedagogikę, na językoznawstwie kończąc. Niektórzy filozofowie uznają, że zdziwienie stanowi początek refleksji filozoficznej (np. Goričeva, Ivanov, Orlov, Sekackij 2003: 132). Na gruncie neurobiologii twierdzi się, iż zdziwienie jest istotnym elementem przetwarzania

neuronowego, ponieważ do następnego etapu modelowania przekazywane są jedynie te informacje, których podmiot nie spodziewał się we wcześniejszym stadium (Itti, Baldi 2009). Liczne sposoby rozumienia zdziwienia są proponowane w pracach psychologów. Twierdzi się m.in., że uczucie zdziwienia służy do informowania podmiotu doświadczającego o wystąpieniu rozbieżności w schematach poznawczych i zapewnia początkowy impuls motywacyjny do ich analizy poprzez wzbudzenie ciekawości co do ich natury i przyczyn (Reisenzein 2000: 272–273). Pogląd ten koresponduje z obserwacjami pedagogów dotyczącymi tego, że zdziwienie jest pierwszym bodźcem w procesie poznawczym, który sprawia, iż dziecko dokonuje namysłu nad przedmiotem poznania (Wiśniewska-Kin 2023: 81). Nie ustają spory nad statusem ontologicznym zdziwienia. Niektórzy psycholodzy definiują zdziwienie jako doświadczenie oparte na przekonaniach, które odzwierciedla prawdopodobieństwo zdarzeń (np. Ortony, Clore, Collins 1988), podczas gdy inni traktują je jako emocję (np. Ekman 1984). Barbara Mellers wraz ze współpracownikami podejmuje z kolei próbę pogodzenia tych perspektyw i dochodzi do wniosku, że zdziwienie jest swoistym „mostem” pomiędzy kognicją a emocjami, ponieważ przecucia, przekonania i intuicje oddziałują na doświadczanie zdziwienia, samo zdziwienie wywołuje zaś kolejne stany emocjonalne (Mellers, Fincher, Drummond, Bigony 2013: 3).

Osobną grupę stanowią językoznawcze dociekania nad zdziwieniem. Dotychczas na gruncie językoznawstwa badano m.in. składniki semantyczne pojęcia zdziwienia (Wierzbicka 1971: 54–55), znaczenie predykatu *kogoś zdziwiło (to), że_* (Wołk 2017) i pojęcie zdziwienia w rosyjskim językowym obrazie świata (Kovšova 2014). Dokonywano także analiz porównawczych nad wyrażaniem i nazywaniem zdziwienia w oryginalnych tekstach prozatorskich i ich przekładach (Dorofeeva 2002; Mezenceva 2005). Na gruncie anglo-amerykańskim prowadzone są z kolei badania nad semantyczno-pragmatyczną kategorią miratywności, która obejmuje sposoby oznaczania informacji jako zaskakującej i/lub nowej dla odbiorcy (DeLancey 2001: 369–370).

Szczególnie istotne dla dalszych rozważań są rezultaty badań nad konceptualizacją zdziwienia utrwaloną w treści związków frazeologicznych. Obraz zaskoczenia w polskiej (i bułgarskiej) frazeologii stanowił przedmiot zainteresowania Iwony Nowakowskiej-Kempnej (1995: 24–53), która doszła do wniosku, że treść wielu frazeologizmów odnosi się do wyglądu ludzi, w planie symbolicznym zaś – do objawów fizjologicznych człowieka (ibid.: 35). Zdaniem badaczki polskie frazeologizmy opisujące objawy zaskoczenia są organizowane przez związek *W x jakby piorun strzelił a. uderzył, x stanął jak wryty*, gdyż oddaje on podstawowe fizyczne objawy odczuwania zaskoczenia: zaparcie się nogami w miejscu, szybkie zatrzymanie się, a także ewokuje asocjacje z siłą elektryczną. Poza tym autorka wskazuje, że polskie frazeologizmy nazywające zaskoczenie nawiązują m.in. do doświadczenia otwarcia ust, uderzenia w strefę erogenną, opadnięcia szczęki czy szerokiego otwarcia oczu (ibid.: 46).

Marija L. Kowszowa (Kovšova 2014) dokonała natomiast podziału frazeologizmów nazywających zdziwienie w języku rosyjskim, wyodrębniając związki oznaczające: 1) zdziwienie-odczucie (ros. *удивление-ощущение*) – grupa ta obejmuje wykrzykniki i partykuły stosowane w funkcji frazeologizmów, których nadawca prezentuje się jako bierny obserwator działań sił nadprzyrodzonych, np. *господи боже мой*; 2) zdziwienie-stosunek (ros. *удивление-отношение*), czyli interpretatywy, np. *не может быть*; oraz 3) zdziwienie-stan (ros. *удивление-состояние*), tj. związki odnoszące się do somatycznych objawów zdziwienia, np. *вылупить глаза* (ibid.: 26).

Inna klasyfikacja metaforycznych modeli zdziwienia zawartych w rosyjskich frazeologizmach została sporządzona przez Anastazję D. Kozerienko (Kozerenko 2001), która zaproponowała podział na frazeologizmy oznaczające: 1) utratę samokontroli, np. *с открытыми ртами*; 2) przerwę w funkcjonowaniu, np. *потерять дар речи*; 3) dysfunkcję rozumienia, np. *в голове не укладывается*.

Jak już zauważyliśmy, przedstawiane badanie ma na celu identyfikację podobieństw i różnic w konceptualizacjach emocji z grupy zdziwienia charakterystycznych dla frazeologizmów języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego. Materiał badawczy wykorzystany na użytek studium obejmuje związki frazeologiczne ze znaczeniem zdziwienia wyekscerpowane ze słowników ogólno-definicyjnych i frazeologicznych polszczyzny, ruszczyzny i angielszczyzny (WSJP PAN, SFC, WSF, BTS, FSSRÂ, ASRF, CD, FD, DAIPV, AHDI) oraz opracowań lingwistycznych poświęconych frazeologizmom nazywającym zdziwienie w analizowanych językach (Nowakowska-Kempna 1995; Kozerenko 2001; Kovšova 2014).

Należy zaznaczyć, że interesować nas będą frazeologizmy nieodnoszące się li tylko do samego zdziwienia, ale i do emocji względem niego pokrewnych, takich jak zaskoczenie, zdumienie czy zadziwienie¹. Na potrzeby niniejszego tekstu nie uwzględniamy różnic znaczeniowych występujących między badanymi pojęciami dotyczącymi emocji, traktując je jako szeroko rozumianych przedstawicieli emocji z grupy zdziwienia. Przedmiotem badań będą także jednostki, w których zdziwienie realizuje się jako jedno z możliwych znaczeń kontekstowych obok innych stanów emocjonalnych, takich jak strach, podziw czy niedowierzanie. Samo zdziwienie rozumiemy zgodnie ze wstępną wersją definicji predykatu *kogoś zdziwiło (to), że* _

1 Różnice między nazywanymi je predykatami zostały opisane przez Mariolę Wołk (2017), która utrzymuje m.in., że podstawowym elementem znaczenia w strukturze semantycznej zdziwienia i zaskoczenia jest niespodziewaność, jednak w zdziwieniu występuje również rozczarowanie poznawcze spowodowane brakiem odpowiedniości między oczekiwaniami podmiotu a określonym zdarzeniem. Zaskoczenie jest natomiast jeszcze bardziej intensywne od zdziwienia i wyróżnia je nagłość wystąpienia uczucia, podczas gdy zdumienie cechuje się największą intensywnością emocjonalną. Z kolei przyczyny zadziwienia muszą mieć osobowego sprawcę i może ono dotyczyć określonej zbiorowości. Zadziwienie może być ponadto oceniane pozytywnie bądź negatywnie, podczas gdy zdziwienie nie implikuje wartościowania.

zaproponowanej przez Mariolę Wołk (2017: 60): *kogoś zdziwiło (to), że p* 'ktoś nie wiedział, że stanie się *p*, i nie wie o *p* czegoś_k, co mogłoby spowodować, że wiedząc *to*_k, nie czułby tego, co czuje z tego powodu, że stało się *p*', gdzie *ktos* odnosi się do podmiotu przeżywającego zdziwienie, *p* – do wydarzenia powodującego zdziwienie, a *coś*_k – do przedmiotu niewiedzy. W ślad za powyższą definicją będziemy postrzegać zdziwienie jako afekt bez znaku wartości wywołany zaburzeniem oczekiwań podmiotu przez osobowego lub nieosobowego sprawcę.

Jak już wspomniano, rozpatrywane frazeologizmy stanowią niejednorodną grupę, ponieważ oprócz zdziwienia mogą wyrażać także inne znaczenia odnoszące się do emocji (np. podziwu lub strachu). Poza tym część związków frazeologicznych może w większym stopniu wskazywać na siłę uczucia aniżeli zaskoczenie *per se*. Oprócz tego niektóre z nich są charakterystyczne dla ogólnej odmiany języka, inne zaś są nacechowane potocznie, wulgarnie, żargonowo itp. Zjawiska te były już wcześniej sygnalizowane w literaturze przedmiotu (por. Nowakowska-Kempna 1995: 42–43) i zostały uwzględnione również w analizie przeprowadzonej na potrzeby niniejszego artykułu.

Ekscerpca materiału badawczego miała charakter manualny. Punktem wyjścia były wymienione wcześniej słowniki (WSJP PAN, SFC, WSF, BTS, FSSRÂ, ASRF, CD, FD, DAIPV, AHDI), w których identyfikowano jednostki opatrzone definicjami lub przykładami użycia wskazującymi na związek ze zdziwieniem bądź pokrewnymi emocjami. W wypadku słowników elektronicznych procedura polegała na wyszukiwaniu artykułów hasłowych zawierających w swojej treści informację o tym, iż opisywane przez nie jednostki odnoszą się do zdziwienia, jak również takich, w których występowały komponenty leksykalne typowe dla opisu reakcji na niespodziewany bodziec (np. *oczy, głowa, usta, mowa, oddech*), a następnie na weryfikacji semantycznej odnalezionych połączeń. Decyzja o włączeniu danej jednostki do materiału badawczego podejmowana była na podstawie definicji leksykograficznych oraz przykładów użycia, które wskazywały na możliwość zinterpretowania jej jako odnoszącej się do doświadczenia zdziwienia.

Gromadzenie materiału badawczego nie polegało na doborze ekwiwalentów międzyjęzykowych, nie sprowadzało się także do tłumaczenia frazeologizmów z jednego języka na drugi. Każdy język traktowany był jako odrębny zasób, w ramach którego rekonstruowano charakterystyczne sposoby konceptualizacji zdziwienia. Dopiero na kolejnym etapie dokonywano porównań międzyjęzykowych oraz wskazywano na podobieństwa i różnice w obrazowaniu tego stanu emocjonalnego. Analiza miała w tym sensie charakter porównawczy, że dla każdej grupy konceptualizacji zaobserwowanej w jednym języku poszukiwano jednostek o zbliżonym zastosowaniu w pozostałych językach. Brak pełnej ekwiwalencji formalnej nie był traktowany jako ograniczenie, jeżeli frazeologizmy realizowały zbliżony schemat konceptualny.

Zgromadzony korpus obejmuje kilkadziesiąt jednostek we wszystkich analizowanych językach. W tekście artykułu przywoływane są jedynie te frazeologizmy,

które w sposób reprezentatywny ilustrują rozpatrywane sposoby konceptualizowania. Prezentowane dalej związki frazeologiczne są przytaczane w ujednocionej postaci (czas przeszły, anonimowy uczestnik zdarzenia), niezależnie od formy hasłowej, jaką przyjmują one w słownikach. Celem analizy nie jest porównanie frekwencji jednostek, lecz jakościowa rekonstrukcja dominujących sposobów obrazowania emocji z grupy zdziwienia w trzech wspólnotach językowo-kulturowych.

2. Konceptualizacje emocji z grupy zdziwienia – analiza

Obserwacja polskich frazeologizmów opisujących objawy zdziwienia prowadzi do wniosku o trafności spostrzeżenia I. Nowakowskiej-Kempnej dotyczącego tego, że doświadczeniem organizującym związki frazeologiczne odnoszące się do zdziwienia jest uderzenie pioruna, por.: *coś spadło na kogoś jak/nicznym grom z jasnego nieba* (por. warianty: *coś uderzyło w kogoś jak grom z jasnego nieba*; *w kogoś jakby piorun/grom strzelił/uderzył*). Doświadczenie uderzenia pioruna ujawnia się w częściowo ekwiwalentnym względem powyższych jednostek rosyjskim związku frazeologicznym *что-л. поразило кого-л. как громом*. Również język angielski dysponuje jednostkami konceptualizującymi zdziwienie jako nagłe uderzenie pioruna: *sth was a bolt from/out of the blue*. Warto w tym miejscu odnotować, iż polska jednostka wykorzystuje obraz jasnego nieba, podczas gdy w jej angielskim odpowiedniku uwydatniony został kolor niebieski. W nawiązaniu do powyższych spostrzeżeń należy zauważyć, iż w języku rosyjskim zostało utrwalone także skojarzenie z uderzeniem obuchem topora w głowę: *что-л. ударило кого-л. как (точно, будто) обухом по голове*. Analogiczne do tego obrazowanie obecne jest również w polszczyźnie – por. związek *ktoś dostał obuchem w głowę / w łeb*, który określanany jest jako reakcja na wstrząsające, niespodziewane doświadczenie (WSJP PAN), co zbliża polskie i rosyjskie konceptualizacje w tym zakresie. Przywołane zwroty ukazują behawioralne objawy zdziwienia, doświadczenie uderzenia pioruna (topora) prowadzi bowiem do przerwania działań wykonywanych przez podmiot, zatrzymania jego całościowej aktywności.

Powyzsza obserwacja koresponduje z kolejną tezą I. Nowakowskiej-Kempnej, głoszącą, iż fundamentalnym doświadczeniem zaskoczenia jest wewnętrzny paraliż nóg i zaparcie się nogami w ziemię. Doświadczenie to obrazuje jednostka polszczyzny *ktoś stanął jak wryty*. Polska frazeologia utrwaliła skojarzenia z rośliną, która wypuszcza korzenie i zostaje unieruchomiona w ziemi w pozycji pionowej (*komuś nogi wrosły w ziemię; zdębiał i wypuścił listki*), jak również z przeistoczeniem się w kamień (*ktoś skamieniał ze zdziwienia*). Pod wpływem zaskoczenia można ponadto zostać wbitym w fotel bądź krzesło: *kogoś wcięło/wbiło w fotel/krzesło*. Sens gwałtownego zatrzymania się w pozycji pionowej pod wpływem zdziwienia lub strachu wyrażają zwroty: *ktoś zamienił się / obrócił się w słup soli; ktoś stanął jak słup soli; ktoś stanął jak żona Lota*. Podstawę motywacyjną tych jednostek stanowi biblijna

opowieść o żonie Lota, która obejrzała się za siebie podczas ucieczki z niszczzonej Sodomy, za co Bóg ukarał ją zamianą w słup soli. Wyobrażenie zatrzymania aktywności podmiotu zostało ujęzykowane w takich jednostkach języka angielskiego, jak np.: *sb stopped/halted dead in tracks; sb was rooted to the spot; sb was frozen with shock; sb was frozen in their tracks*. Podobnie jak omówione powyżej związki frazeologiczne polszczyzny, ewokują one asocjacje z nagłym zatrzymaniem się człowieka lub pociągu, wrastającymi w ziemię korzeniami drzewa, skamienieniem oraz zamrożeniem pod wpływem niespodziewanego bodźca. Tego rodzaju konceptualizacje nie zostały odnotowane w materiale rosyjskojęzycznym.

Sens znieruchomienia i ruchu ku górze zawarty jest ponadto w polskich jednostkach obrazujących fizjologiczną reakcję szerokiego otwarcia oczu – por. *ktoś postawił oczy w słup* ('ktoś skierował oczy ku górze i w tej pozycji znieruchomiał na skutek doznawanego cierpienia fizycznego lub przerażenia albo zdziwienia' – WSJP PAN) oraz warianty: *komuś oczy stanęły w słup, komuś oczy słupem stanęły*. Również rosyjskie frazeologizmy mówią o pionowym ruchu oczu w kierunku czoła, por.: *y kogo-l. glaza/fary/shnifty na lob polezli; shnifty polezli y kogo-l*. W materiale rosyjsko- i angielskojęzycznym zostało utrwalone wyobrażenie o ruchu brwi ku górze: *y kogo-l. browsi vzdёрнулись/взметнулись; y kogo-l. browsi poexali vverh; sb raised their eyebrows*. W języku angielskim występują związki wyrazowe opisujące ruch całego ciała w górę pod wpływem zaskakującego zdarzenia: *sth pulled/brought sb up short; sth brought sb up sharply*². Rosyjska frazeologia rejestruje z kolei objaw wydłużonej, wyciągniętej twarzy: *y kogo-l. liцо вытянулось; физиономия вытянулась y kogo-l*.

Z doświadczeniem uderzenia pioruna i zatrzymania łączą się takie reakcje fizjologiczne, jak zjeżenie włosów na głowie (por. polskie związki wyrazowe: *coś zjeżyło komuś włosy na głowie; komuś włosy stają dęba na głowie; komuś włos się jeży na głowie; komuś włosy dębieją*) oraz opadnięcie szczęki (zob.: *ktoś zbiera szczękę z podłogi; komuś opadła szczęka; komuś szczena opadła do kolan*). Ostatnia z wymienionych reakcji została także ujęzykowana we frazeologii rosyjskiej i angielskiej, zob.: *y kogo-l. челюсть отвисла/отвалилась; sb dropped their jaw / sb's jaw dropped / sb stood with their jaw in their lap*³. Język rosyjski wyraża skojarzenie z zatrzymaniem obiegu krwi w żyłach, jej wystygnięciem: *y kogo-l. кровь стыла в жилах*.

-
- 2 Należy przy tym zaznaczyć, że przytoczone angielskie frazeologizmy nie nazywają emocji zdziwienia wprost, lecz opisują nagłe przerwanie działania lub zatrzymanie podmiotu. Zostały one uwzględnione w analizie, ponieważ w rozpatrywanych definicjach leksykograficznych i przykładach użycia wskazuje się, że reakcja ta bywa wywoływana przez niespodziewany bodziec zewnętrzny, który może powodować reakcję zdziwienia. Jednostki te traktowane są zatem przez nas jako frazeologizmy opisujące doświadczenie zdziwienia w sposób peryferyjny, a nie jako jego podstawowe wykładniki..
 - 3 Iwona Nowakowska-Kempna (1995) notuje także polski frazeologizm obrazujący opadnięcie piersi: *komuś piersi opadły*.

Podobne skojarzenia obecne są również w polszczyźnie, por.: *rew zastygła komuś w żyłach, coś wzburzyło rew*, które – jakkolwiek częściej odnoszone są do strachu lub silnego wzburzenia – w określonych kontekstach mogą wyrażać reakcję na zaskakujące zdarzenie (WSJP PAN).

Inną reakcją wynikającą ze zdziwienia jest utrata zdolności mówienia – por. polskie i rosyjskie frazeologizmy: *ktos zapomniał języka w gębie; komuś odebrało towę; ktos nie mógł wydobyć (z siebie) słowa; кто-л. лишился дара речи; кто-л. потерял/утратил дар речи*. Język polski dysponuje także jednostkami mówiącymi o skołowaceni języka oraz zamurowaniu ust, zob.: *komuś język skołowaciał; komuś język stanął kołem; ktos ma zamurowane usta; ktos siedzi z zamurowanymi ustami; kogoś zamurowało*. Również liczne związki frazeologiczne angielszczyzny charakteryzują zdziwienie jako emocję powodującą niemożność wyrażenia doświadczanego stanu emocjonalnego za pomocą słów, zob.: *sb was speechless with shock; sb was rendered speechless; sb was lost for words; sb was stunned speechless; sb was left speechless; sb was stunned into silence; sb was struck dumb*. Analogicznie do powyższych jednostek języka angielskiego do tej grupy można zaliczyć polskie i rosyjskie jednostki, które odzwierciedlają zarówno fizjologiczną reakcję organizmu (wstrzymanie oddechu), jak i intensywność przeżywanego zdziwienia, zob.: *kogoś zatkało z wrażenia / ze zdumienia / ze szczęścia, dech komuś (w piersi) zaparło, z zapartym tchem* ('z niezwykłym zachwytem, ze zdumieniem, z niedowierzaniem' – WSF), *дух/дыхание захватило (у кого-л. от чего-л.), дух/дыхание перехватило (у кого-л. от чего-л.), занялся дух (у кого-л. от чего-л.), в зобу дыханье спёрло (у кого-л. от чего-л.)*. Doświadczenie wstrzymania oddechu pod wpływem czegoś zaskakującego (lub pięknego) zostało oddane w angielskim frazeologizmie *sth took sb's breath away*.

W polskiej frazeologii obecne są konceptualizacje zdziwienia jako siły (elektrycznej?) zdolnej zarówno do zatrzymania funkcjonowania, jak i do zadania ciosu oraz przewrócenia człowieka – zob.: *kogoś ścięło z nóg; kogoś zważyło z nóg*. O wiele liczniej reprezentowane są one jednak w jednostkach języka angielskiego, które operują obrazami uderzenia przypominającego swoją siłą tonę cegieł (zob. *sb was hit like a ton of bricks*), uderzenia powodującego odejście od zmysłów (zob.: *sb was knocked out of their senses; sb was knocked out*), niespodziewanego uderzenia (zob.: *sb was knocked out of the blue; sb was knocked sideways*), uderzenia prowadzącego do upadku na podłogę (zob.: *sb was bowled over; sb was floored*) i uderzenia wywracającego człowieka do góry nogami (zob.: *sb was knocked for a loop; sb was thrown for a loop*). Sens ciosu zawarty jest w zwrocie *sth knocked sb's socks off*, przywołującym obraz silnego uderzenia, które powoduje, że człowiek wylatuje z butów lub skarpet. W tym kontekście warto wspomnieć, iż w polszczyźnie funkcjonuje również frazeologizm *buty/kapcie pospadały komuś z nóg*, który (podobnie jak angielska jednostka *knock your socks off*) obrazuje zdziwienie jako skutek silnego oddziaływania prowadzącego do „wypadnięcia” z obuwia, co wskazuje na zbieżność obrazowania w obu językach. Poza tym zdziwienie jest kojarzone w angielszczyźnie z uderzeniem kogoś między

oczy (zob. *sb was hit between the eyes*) oraz zdmuchnięciem lub silnym oddziaływaniem (zob.: *sb was blown away; sb was blown off; sb was blown over*). Należy przy tym podkreślić, iż połączenia *blow someone off* i *blow someone over* cechują się polisemicznością i w niniejszym opracowaniu traktowane są jako przypadki graniczne. Związek tych jednostek ze znaczeniem zdziwienia ujawnia się bowiem dopiero w określonych kontekstach użycia. Język angielski dysponuje ponadto jednostkami frazeologicznymi opisującymi zdziwienie, w których stan ten budzi asocjacje z porwaniem przez burzę (zob. *sb was taken by storm*). Zbliżony sens mają frazeologizmy z czasownikami *shake* i *rock*, które wskazują na wstrząs doznany po uderzeniu, zob.: *sb was shaken/rocked to the core; sb was shaken up*.

Oprócz tego w polskich i rosyjskich frazeologizmach została utrwalona reakcja polegająca na robieniu okrągłych oczu, ich wytrzeszczaniu oraz wychodzeniu na wierzch, zob.: *ktoś zrobił wielkie/duże/okrągłe oczy; komuś oczy/gały wyszły/wyłażyły na wierzch; ktoś wytrzeszczył/wybałuszył/wywalił oczy/gały/ślepia na kogoś/coś; ktoś patrzył szeroko rozwartymi oczami; ktoś zrobił wielkie oczy; ktoś stał z szeroko otwartymi oczami; кто-л. тарашил глаза; кто-л. раскрыл глаза; глаза округлились у кого-л.; шары в кучу; кто-л. вытарашил глаза/глазки; кто-л. вылупил/выкатил глаза/шары/зенки; кто-л. раскрыл шнифты; кто-л. сделал круглые глаза/глазки; с круглыми глазами; кто-л. сделал большие глаза*. Warto zwrócić uwagę, że zarówno język polski, jak i rosyjski dysponują frazeologizmami mówiącymi o wyjściu oczu z orbit: *у кого-л. глаза вышли из орбит; у кого-л. глаза вылезли из орбит; у кого-л. повыскакивали глаза из орбит; oczy wylazły/wyszły z orbit komuś*. Materiał polskojęzyczny rejestruje jednostki, w których podstawę obrazowania stanowi skojarzenie okrągłych oczu z półmiskami lub latającymi talerzami (zob.: *ktoś miał oczy jak dwa półmiski/spodki; ktoś miał ufo w oczach*), podczas gdy w ruszczyźnie ujęzykowane zostały asocjacje z monetami o nominale sześciu kopiejek (zob.: *у кого-л. глаза на шесть копеек; у кого-л. глаза шестикопеечные*). W języku rosyjskim występują również stałe wyrażenia werbalizujące skojarzenie szeroko otwartych oczu z kształtem kwadratu: *у кого-л. глаза стали квадратными; кто-л. стоял с квадратными глазами*. W jednostkach języka rosyjskiego został odwzorowany ruch oczu ku nosowi: *глаза к носу; шары к носу* (np. *кто-л. стоял с шарами/глазами к носу*). W języku angielskim metafora otwierania oczu odnosi się natomiast do wydarzeń, które są zarazem zaskakujące i pouczające, zob. *sth was eye-opening*. Poza tym angielszczyzna dysponuje jednostką *sb opened their eyes (to sth)*, która także odwołuje się do tego typu obrazowania. Należy jednak podkreślić, iż frazeologizm ten w większym stopniu akcentuje aspekt poznawczy aniżeli samą reakcję emocjonalną.

Z kolei sens skupienia uwagi na zaskakującym bodźcu jest zawarty w polskich jednostkach mówiących o utkwieniu lub zatopieniu w nim oczu, zob.: *ktoś wlepił/zatopił oczy w kogo/co; ktoś oczy utkwiał/utopił/zatopił oczy w kogo/co; ktoś miał oczy utkwione/zwrócone na kogo/co*. Długotrwała koncentracja na przedmiocie zdziwienia

budzi skojarzenia z zachowaniem zwierząt: *ktos patrzył jak cielę/wół na malowane wrota; ktos patrzył jak sroka w gnat / w kość.*

Inną reakcją następującą po zatrzymaniu, która została utrwalona we frazeologii polskiej i rosyjskiej, jest szerokie otwarcie ust: *z otwartymi ustami / z otwartą gębą / z rozdziawioną gębą / z rozdziawionymi ustami; ktos rozdziawił gębę; ktos otworzył usta; ktos stał z otwartymi/rozdziawionymi ustami; ktos stał z rozdziawioną buzią/gębą; кто-л. раскрыл/разинул рот; кто-л. раззявил/раскрыл варежку; кто-л. подъезд раскрыл; с открытыми ртами; с разинутыми ртами; рты пораззявили; кто-л. раззявил/раскрыл хлебальник; кто-л. раззявил/раскрыл пасть.*

W następstwie doświadczenia zdziwienia mogą mieć miejsce także rozmaite reakcje ekspresyjne, m.in. uobecnione we frazeologizmie języka rosyjskiego akt mrugnięcia, zob. *кто-л. моргнул глазами.* W polszczyźnie reakcja ta opisywana jest przez frazeologizm *ktos mrugnął powiekami*, często współwystępujący z określeniami przyczynowymi (*ze zdziwienia*), co pod względem funkcjonalnym zbliża go do przytoczonej wyżej rosyjskiej jednostki. Zarówno związki frazeologiczne języka polskiego, jak i rosyjskiego odwzorowują również akt chwytania się za głowę, zob.: *ktos chwycił/złapał się za głowę; кто-л. схватился за голову.* Warto dodać, że ruszczyzna dysponuje wariantem przywołanej jednostki mówiącym o łapaniu się za włosy: *кто-л. схватился за волосы.* Zachowania utrwalone wyłącznie w związkach wyrazowych języka rosyjskiego obejmują rozkładanie rąk (zob. *кто-л. развел руками*), klaskanie (zob. *кто-л. всплеснул руками*), wzruszanie ramionami (*кто-л. пожал плечами, плечом*) i smokanie językiem (*кто-л. зацокал языком*). Charakterystycznym dla polszczyzny ekspresyjnym objawem zdziwienia jest natomiast przewracanie oczami (zob.: *ktos przewrócił/wywrócił oczami/oczyma/gałami/słepiami*) oraz ich przecieranie (zob. *ktos przecierał oczy ze zdumienia*).

Do reakcji wewnętrznych towarzyszących odczuwaniu zdziwienia zobrazowanych jedynie w polskich frazeologizmach należy zaliczyć zawroty głowy: *coś przypawilo kogoś o zawrót głowy.*

Kolejna grupa jednostek ukazuje wewnętrzny stosunek podmiotu do niespodziewanego wydarzenia. Opisują one niedowierzenie eksperientera własnym zmysłom – wzrokowi i słuchowi, por. jednostki języka polskiego i rosyjskiego: *ktos nie wierzył własnym oczom; ktos nie dowierzał własnym oczom; ktos nie mógł uwierzyć własnym oczom; ktos oczom nie wierzył; ktos nie wierzył własnym uszom; кто-л. глазам (своим/собственным) не верил; кто-л. ушам (своим/собственным) не верил.* W języku angielskim obrazowym odpowiednikiem polskich i rosyjskich jednostek odnoszących się do niedowierzenia percepcyjnego jest jednostka *sb couldn't believe their eyes.*

Niedowierzenie wyrażane jest także przez frazeologizmy zawierające w swojej budowie wyrazy *głowa, pała, łeb, голова* i *mozg*. Stanowią one przykłady metafor pojemnika, w których głowa jest przedstawiana jako naczynie niemogące pomieścić w sobie zaskakującego doświadczenia (por. Lakoff, Johnson 1988), por.: *coś się*

w głowie nie mieściło komuś; coś nie chciało się komuś pomieścić w głowie / we łbie; в голове не укладывалось (что-л. у кого-л.); не умещалось в голове/мозгу (что-л. у кого-л.).

Frazeologizmy języka angielskiego – w odróżnieniu od polskiego i rosyjskiego – niosą sens przyłapania kogoś w niespodziewanym momencie, np. podczas nieuwagi (*sb was caught unawares; sb was taken unawares; sb was caught off guard; sb was thrown off guard; sb was caught on the wrong foot*), drzemania (*sb was caught napping*), bycia nietrzeźwym (*sb was caught on the hop*) czy ze zdjętymi spodniami (*sb was caught with their pants/trousers down*). Poza tym zaskoczenie kojarzone jest z wytrąceniem z równowagi, zob. *sb was caught off balance*. Z kolei zwrot *sb was caught in the headlights* odwołuje się do obrazu zatrzymania pod wpływem zetknięcia się ze światłami nadjeżdżającego samochodu. Charakterystyczne dla angielszczyzny sposoby opisu zaskakujących zdarzeń obejmują obraz wyciągania czegoś z kapelusza lub torby (*sb pulled something out of the bag/hat*)⁴, rzucenia podkręconej piłki (w baseballu: *sb pitched a curve(ball); throw a curve*), a także odnotowania rekordu w księgach (*sth was one for the books*). Zaskakująca informacja wywołuje zaś w języku angielskim skojarzenia ze zrzuceniem bomby, zob. *sb dropped a bomb(shell)*.

3. Dyskusja i wnioski

Przeprowadzona analiza pokazuje, że w odniesieniu do obrazowania doświadczenia emocji z grupy zdziwienia znajduje zastosowanie zaproponowana przez I. Nowakowską-Kempną (1995: 47–48) konceptualizacja zdziwienia jako uderzenia (pio-runa), które zatrzymuje aktywność podmiotu bądź go przewraca. Frazeologizmy opisujące objawy zdziwienia – podobnie jak ma to miejsce w wypadku związków frazeologicznych nazywających inne uczucia, np. gniew (Szerszunowicz 2010: 326–328) – określają fizjologiczne (np. ciśnienie krwi), ekspresyjne (np. ruchy, mimika, postawa ciała, gesty) i behawioralne (wykonanie określonej czynności, np. uderzenie podmiotu) objawy zdziwienia⁵.

Na podstawie przedstawionych danych językowych można stwierdzić, iż w zakresie obrazowania doświadczenia emocji z grupy zdziwienia we frazeologizmach języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego występują zarówno podobieństwa, jak i różnice, które należy interpretować wyłącznie w odniesieniu do zgromadzonego materiału. Do podobieństw należy odnieść wykorzystywanie metafory niespodziewanego

4 Ich funkcjonalnym odpowiednikiem w polszczyźnie jest frazeologizm *ktoś wyciągnął kogoś/coś jak królika z kapelusza*, który – podobnie jak angielskie jednostki – konceptualizuje zdziwienie jako rezultat nagłego ujawnienia nieoczekiwanego faktu.

5 Wnioski te odnoszą się do całości analizowanego materiału obejmującego frazeologizmy języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego.

uderzenia. W wypadku tej grupy frazeologizmów języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego można mówić o stosunkowo wysokim stopniu zbieżności obrazowania, przy jednoczesnym zróżnicowaniu formalnym jednostek, zob. *coś spadło na kogoś jak grom z jasnego nieba, что-л. поразило кого-л. как громом; sth was a bolt from the blue*. Poza tym we wszystkich analizowanych językach zostało utrwalone doświadczenie utraty zdolności mówienia, opadnięcia szczęki, wstrzymania oddechu oraz braku wiary w postrzegane zmysłowo zjawiska. Zarówno w języku polskim, jak i angielskim odnotowano jednostki mówiące o zatrzymaniu się podmiotu doświadczającego w miejscu, a także przewróceniu się, zwałeniu z nóg. Związki wyrazowe polszczyzny i ruszczyzny zawierają natomiast odwołania do czynności łapania się za głowę oraz szerokiego otwierania oczu (w tym oczu wychodzących z orbit) i ust. Angielszczyzna i ruszczyzna wyraźnie rejestrują obraz unoszonych brwi, który w polszczyźnie ma słabszy stopień frazeologizacji.

Część sposobów obrazowania należy uznać za specyficzne dla poszczególnych wspólnot językowo-kulturowych. Na przykład odmiennie konceptualizowane jest doświadczenie zatrzymania się w miejscu: w polszczyźnie czynność ta ewokuje m.in. asocjacje ze słupem soli czy rośliną wypuszczającą korzenie w ziemię, podczas gdy w języku angielskim zostały ujęzykowane skojarzenia z zatrzymującym się pociągami i zamrażaniem. W analizowanym materiale język angielski relatywnie częściej przywołuje obrazy nagłego oddziaływania bodźca porównywanego do uderzenia w okolice oczu, choć analogiczne do nich konceptualizacje obecne są także w polszczyźnie (por.: *coś uderzało w oczy, waliło po oczach*). W odróżnieniu od polszczyzny i ruszczyzny angielszczyzna dysponuje również szerokim wachlarzem frazeologizmów⁶ niosących znaczenie przyłapania kogoś w nieoczekiwanej i/lub wstydlivej sytuacji; niespodziewane informacje mogą być w niej również konceptualizowane jako zrzucone bomby. W polszczyźnie występują jednostki mówiące o jeżeniu się włosów, przecieraniu oczu czy wyłożonym wpatrywaniu się w budzący zdziwienie obiekt, a także przyrównujące szeroko otwarte oczy do talerzy bądź półmisków. W analizowanym materiale rosyjskojęzycznym wyraziście reprezentowane jest doświadczenie uderzenia obuchem topora w głowę, jak również obraz wydłużającej się twarzy, stygnącej krwi w żyłach, cmokania, wzruszania ramionami, rozkładania rąk, klaskania, łapania się za włosy, mrugania, kwadratowych oczu oraz oczu przypominających monetę o nominale sześciu kopiejek.

W świetle powyższych spostrzeżeń należy stwierdzić, iż frazeologizmy języka polskiego i rosyjskiego wykazują przede wszystkim tendencję do opisywania bezwiednych reakcji somatycznych podmiotu na zaskakujące bodźce (takich jak zmiana ciśnienia krwi, otwieranie ust, rozkładanie rąk, mruganie oczami, przecieranie

6 Sformułowanie to odnosi się wyłącznie do zgromadzonego materiału badawczego i nie ma charakteru statystycznego. Ma ono na celu ukazanie tendencji widocznej w analizowanym zbiorze połączeń wyrazowych, nie wskazuje zaś na systemową przewagę jednego języka.

oczu). Chociaż tego rodzaju konceptualizacje są obecne także w angielszczyźnie (np. opadnięcie szczęki czy wstrzymanie oddechu), w zgromadzonym materiale anglojęzycznym relatywnie częściej⁷ pojawiają się frazeologizmy konceptualizujące zdziwienie jako siłę zdolną do uderzenia, powalenia lub wstrząśnięcia człowiekiem, a także jako swoisty „byt” zdolny do przyłapania człowieka podczas nieuwagi oraz w kłopotliwej i/lub wstydlivej dla niego sytuacji (zob. przykłady przywołane w części analitycznej niniejszego artykułu).

Analiza potwierdza przywołane wcześniej spostrzeżenia mówiące o tym, iż niektóre związki wyrazowe wyrażają w większym stopniu siłę uczucia aniżeli konkretną emocję. Należą do nich: *sb was rocked to their core* (por. definicję ‘to affect one very deeply or profoundly, especially in a startling or revelatory fashion’ FD); *sb was hit between the eyes* (por. definicję ‘to shock someone or have a sudden strong effect on someone’ CD); *ktoś nie mógł wydobyć (z siebie) słowa* (por. definicję ‘zaniemówić pod wpływem silnych emocji lub ze zdziwienia’ WSF). Część jednostek ma ponadto charakter polifunkcyjny w zakresie realizowania znaczeń odnoszących się do emocji, gdyż mogą one być wykorzystywane zarówno do opisywania zdziwienia, jak i innych emocji. Stosunkowo licznie we wszystkich językach reprezentowane są zwroty mogące oznaczać emocje z grupy zdziwienia, lecz także przerażenie, strach, np.: *coś zjeżyło komuś włosy na głowie; włosy stanęły komuś dęba na głowie; ktoś stanął jak wryty; ktoś zamienił się w słup soli; oczy stanęły w słup komuś; oczy wyszły komuś na wierzch; kogoś zważyło z nóg; кто-л. лишился дара речи; кто-л. схватился за голову; кто-л. схватился за волосы; кто-л. таращил глаза; кто-л. раскрыл глаза; кто-л. раскрыл рот; глаза округлились у кого-л.; кровь стыла в жилах у кого-л.; sb stopped dead in their tracks; sb was rooted to the spot; sb was struck dumb. Analiza definicji leksykograficznych prowadzi do wniosku, że pojedyncze połączenia wyrazowe mogą wyrażać także dezaprobatę (np. *sb raised (a few) eyebrows*), niedowierzanie (np. *ktoś złapał się za głowę*), znudzenie, zgorszenie (np. *ktoś przewraca oczami*), rozczarowanie, niezadowolenie (np. *лицо вытянулось у кого-л.; физиономия вытянулась у кого-л.*), pogardę (np. *кто-л. пожал плечами, плечом*), dezorientację (np. *кто-л. моргнул глазами*), zainteresowanie, ciekawość (np. *ktoś patrzył jak sroka w gnát / w kość; ktoś wytrzeszczał oczy na kogoś/coś*) oraz uznanie, zachwyt, podziw (np. *sth knocked sb’s socks off; sth took sb’s breath away*). Analiza prowadzi zatem do konstatacji, że zdziwienie rzadko funkcjonuje jako emocja izolowana. We frazeologii rozpatrywanych języków często łączy się ono bowiem z innymi stanami afektywnymi, takimi jak strach, zachwyt czy niedowierzanie. Zjawisko to odpowiada postrzeganiu zdziwienia jako emocji o charakterze przejściowym, która sytuuje się między reakcją poznawczą i uczuciową.*

7 Określenie to dotyczy wyłącznie analizowanego korpusu i nie zakłada uogólnień o charakterze systemowym bądź statystycznym.

W kontekście poczynionych obserwacji należy odnotować, że nie zaobserwowano tendencji do symultanicznego realizowania znaczeń kilku emocji przez rozpatrywane frazeologizmy, które można by uznać za charakterystyczne dla poszczególnych języków. W badanym materiale nie znajduje zatem potwierdzenia wniosków Natalii W. Dorofiejewej mówiący o tym, że leksemy i frazeologizmy ze znaczeniem zdziwienia w języku rosyjskim wykazują silniejszy związek ze strachem, podczas gdy ich angielskie odpowiedniki częściej wyrażają znaczenie podziwu, zachwytu (Dorofeeva 2002). Nasze obserwacje prowadzą bowiem do wniosku, że związek zdziwienia i strachu ujawnia się we frazeologizmach stosowanych we wszystkich rozpatrywanych językach. Znaczenie podziwu/zachwytu odnosi się zaś wyłącznie do pojedynczych połączeń wyrazowych języka angielskiego (np. *sth knocked sb's socks off; sth took sb's breath away*).

Przeprowadzone badanie nie pozwala również na rozstrzygnięcie trafności sądu głoszącego, iż rosyjskie frazeologizmy niosą wyobrażenie o zdziwieniu jako zjawisku sakralnym, podczas gdy angielskie wyrażają negatywną ocenę tego stanu (w tej kwestii zob. Gluškova, Gorbunov 2022). Zgromadzony materiał frazeologiczny nie pozwala na weryfikację ogólniejszego poglądu dotyczącego językowych reprezentacji zdziwienia, zgodnie z którym użytkownicy angielszczyzny dążą do identyfikowania przyczyn zdziwienia, podczas gdy użytkownicy ruszczyzny ograniczają się do kontemplowania nieoczekiwanych lub niezrozumiałych zjawisk (Mezenceva 2005). Należy podkreślić, że przywołane twierdzenia zostały sformułowane na podstawie analizy innego typu danych (m.in. pragmatemów wyrażających zdziwienie w sytuacjach konwersacyjnych, np. *диво дивное*) i/lub wynikają z koncentracji na wybranych, akcydentalnych rozbieżnościach w zasobach językowych badanych wspólnot. Stanowią one jednak istotny punkt odniesienia dla dalszych badań, które – przy uwzględnieniu szerszego zakresu danych (np. pragmatycznych, tekstowych lub korpusowych) – mogłyby pozwolić na ich weryfikację.

W celu syntetycznego przedstawienia rezultatów analizy w tabeli 1 zestawiono dominujące sposoby konceptualizacji emocji z grupy zdziwienia zaobserwowane we frazeologizmach języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego.

Konceptualizacja	Język polski	Język rosyjski	Język angielski
Zdziwienie jako nagłe uderzenie	<i>coś spadło na kogoś jak grom z jasnego nieba; ktoś dostał obuchem w głowę</i>	<i>что-л. поразило кого-л. как громом; что-л. ударило кого-л. как обухом по голове</i>	<i>sth was a bolt from the blue; sb was hit like a ton of bricks</i>
Zdziwienie jako zatrzymanie aktywności/paraliż	<i>ktoś stanął jak wryty; ktoś skamieniał</i>	–	<i>sb froze in their tracks; sb was rooted to the spot</i>
Zdziwienie jako przewrócenie/powalenie	<i>kogoś ścięło z nóg; kogoś zważyło z nóg; komuś buty pospadały z nóg</i>	–	<i>sb was knocked off their feet; sb was bowled over</i>
Zdziwienie jako reakcja wzrokowa	<i>komuś oczy stanęły w słup; komuś oczy wyszły z orbit</i>	<i>у кого-л. глаза на лоб полезли; у кого-л. глаза стали квадратными</i>	<i>sb raised their eyebrows; sth was eye-opening</i>
Zdziwienie jako otwarcie ust / opadnięcie szczęki	<i>komuś opadła szczęka; ktoś zbierał szczękę z podłogi</i>	<i>у кого-л. отвисла челюсть; кто-л. разинул рот</i>	<i>sb's jaw dropped; sb stood with their jaw in their lap</i>
Zdziwienie jako utrata mowy/oddechu	<i>komuś odebrało mowę; komuś dech zaparło</i>	<i>кто-л. лишился дара речи; у кого-л. перехватило дыхание</i>	<i>sb was left speechless; sth took sb's breath away</i>
Zdziwienie jako niedowierzanie własnym zmysłom	<i>ktoś nie wierzył własnym oczom</i>	<i>кто-л. не верил своим глазам</i>	<i>sb couldn't believe their eyes</i>
Zdziwienie jako wstrząs wewnętrzny	<i>coś przyprawiło kogoś o zawrót głowy</i>	<i>у кого-л. кровь стыла в жилах</i>	<i>sb was shaken to the core; sb was rocked to the core</i>
Zdziwienie jako przyłapanie w niespodziewanym momencie	–	–	<i>sb was caught off guard; sb was taken unawares; sb was caught with their pants down</i>

Tabela 1. Konceptualizacje zdziwienia we frazeologii polskiej, rosyjskiej i angielskiej (źródło: oprac. własne)

W świetle przeprowadzonych obserwacji należy podkreślić, że niniejsze studium ma charakter jakościowy i nie rości sobie pretensji do statystycznego opisu zasobów frazeologicznych. Przedstawione wyniki mogą stanowić przyczynek do dalszych badań porównawczych, uwzględniających szerszy materiał empiryczny oraz inne grupy emocji.

Słowniki

- AHDI: Ch. Ammer, *The American Heritage Dictionary of Idioms. American English Idiomatic Expressions and Phrases*, Boston 1997.
- ASRF: A.N. Baranov, D.O. Dobrovol'skij (red.), *Akademičeskij slovar' russkoj frazeologii*, Moskva 2020.
- BTS: S.A. Kuznecov (red.), *Bol'soj tolkovyj slovar' russkogo Źyka*, Sankt-Peterburg 2000.
- CD: *Cambridge Dictionary*, [on-line:] <https://dictionary.cambridge.org/> (dostęp: 26 I 2026).
- DAIPV: R.A. Spears, *McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs*, New York 2005.
- FD: *The Free Dictionary*, [on-line:] <https://www.thefreedictionary.com/> (dostęp: 26 I 2026).
- FSSRĀ: Ū.A. Larionova, *Frazeologičeskij slovar' sovremennogo russkogo Źyka*, Moskva 2014.
- SFC: G. Dziamska-Lenart, E. Woźniak-Wrzesińska, M. Zakrzewska-Verdugo, J. Zgrzywa, Z. Obertová, *Słownik frazeologiczny z ćwiczeniami dla uczących się języka polskiego jako obcego*, Poznań 2021.
- WSF: P. Fliciński, *Współczesny słownik frazeologiczny*, Poznań 2012.
- WSJP PAN: P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, [on-line:] <http://www.wsjp.pl/> (dostęp: 26 I 2026).

Literatura

- BARTMIŃSKI J., 2006, *O pojęciu językowego obrazu świata*, [w:] idem, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin, s. 11–21.
- BARTMIŃSKI J., 2020, *Frazeologia a językowy obraz świata*, [w:] M. Rak, V.M. Mokienko (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa II*, „Biblioteka »LingVariów«”, t. 28, Kraków, s. 53–62, <https://doi.org/10.12797/9788381382458.04>.
- BĄBA S., 1989, *Innowacje frazeologiczne współczesnej polszczyzny*, „Filologia Polska. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu”, nr 37, Warszawa.
- CHLEBDA W., 2003, *Elementy frazematyki: wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, „Prace Językoznawcze”, t. 6, Łask.
- DELANCEY S., 2001, *The Mirative and Evidentiality*, „Journal of Pragmatics” t. 33, nr 3, s. 369–382, [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(01\)80001-1](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(01)80001-1).
- DOBROVOL'SKIJ D., PIIRAINEN E., 2005, *Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives*, „Current Research in the Semantics/Pragmatics Interface”, t. 13, Amsterdam–London, <https://doi.org/10.1515/9783110702538>.
- DOROFEEVA N.V., 2002, *Udivlenie kak ěmocional'nyj concept (na materiale russkogo i anglijskogo Źykov)* [Nieopublikowana rozprawa doktorska], Volgogradskij Gosudarstvennyj Universitet, Volgograd.
- EKMAN P., 1984, *Expression and the Nature of Emotion*, [w:] K.R. Scherer, P. Ekman (red.), *Approaches to Emotion*, Hillsdale, New Jersey–London, s. 319–344.
- GLUŠKOVA T.S., GORBUNOV G.V., 2022, *Źykoval' reprezentaciĀ ěmocional'nogo sostoĀniĀ udivleniĀ v russkom i anglijskom Źykah*, „Vestnik Omskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta. Gumanitarnye IssledovaniĀ” nr 1 (34), s. 70–76.
- GORIČEVA T., IVANOV N., ORLOV D., SEKACKIJ A., 2003, *Užas real'nogo*, Sankt-Peterburg.

- ITTI L., BALDI P., 2009, *Bayesian Surprise Attracts Human Attention*, „Vision Research” t. 49, nr 10, s. 1295–1306, <https://doi.org/10.1016/j.visres.2008.09.007>.
- KOVŠOVA M.L., 2014, *Ázykovej „portret” ruskogo udivleniá: leksičskie, frazeologičskie i poslovičnye sposoby opisania*, „Vestnik Novgorodskogo Gosudarstvennogo Universiteta” nr 77, s. 25–28.
- KOZERENKO A.D., 2001, *Metaforičeskie modeli udivleniá (na materiale russkih idiom)*, [w:] A.S. Narin’ani (red.), *Trudy meždunarodnogo seminará Dialog 2001 po komp’üternoj lingvistike i ee priloženiam*. Aksakovo, Moskva, s. 111–117.
- LAKOFF G., JOHNSON M., 1988, *Metafory w naszym życiu*, tłum. T. Krzeszowski, „Biblioteka Myśli Współczesnej”, Warszawa.
- MELLERS B., FINCHER K., DRUMMOND C., BIGONY M., 2013, *Surprise: A Belief for an Emotion?*, [w:] V.S. Chandrasekhar Pammi, N. Srinivasan (red.), *Decision Making. Neural and Behavioural Approaches*, „Progress in Brain Research”, t. 202, Amsterdam–Boston, s. 3–19.
- MEZENCEVA T.A., 2005, *Funkcional’nye osobennosti reprezentacii udivleniá v anglijskom i ruskom ázykah na materiale prozy Čarl’za Dikkensa original’nyh i perevodnyh variantov* [Nieopublikowana rozprawa doktorska], Ural’skij Gosudarstvennyj Pedagogičeskij Universitet, Ekaterinburg.
- NOWAKOWSKA-KEMPNA I., 1995, *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*, Warszawa.
- ORTONY A., CLORE G.L., COLLINS A., 1988, *The Cognitive Structure of Emotions*, „Cambridge Core”, Cambridge, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511571299>.
- PAJZDZIŃSKA A., 2006, *Studia frazeologiczne*, „Kompedium Frazeologa”, 3, Łask.
- REISENZEIN R., 2000, *The Subjective Experience of Surprise*, [w:] H. Bless, J.P. Forgas (red.), *The Message within: The Role of Subjective Experience in Social Cognition and Behavior*, New York, s. 262–279.
- SKORUPKA S., 1969, *Podstawy klasyfikacji jednostek frazeologicznych*, „Prace Filologiczne” XIX, s. 219–226.
- STĚPANOVÁ L., ARCHANHEĽSKÁ A., POLISCHCHUK A., RAJNOCHOVÁ N., SVAŠKOVÁ M., 2016, *Čelovek vo frazeologičeskoj kartine mira (v ruskko-češskom sopostavitel’nom plane)*, Olomouc.
- SUŁKOWSKA M., 2023, *O frazeologii i pragmatemach z perspektywy dydaktyki i translacji*, „Neofilolog” nr 60/1, s. 88–100, <https://doi.org/10.14746/n.2023.60.1.7>.
- SZERSZUNOWICZ J., 2010, *Związki frazeologiczne opisujące objawy gniewu w języku polskim i włoskim. Analiza kontrastywna*, „Białostockie Archiwum Językowe” nr 10, s. 319–339, <https://doi.org/10.15290/baj.2010.10.22>.
- WĘGRZYNEK K., 2007, *Związki frazeologiczne w „Wielkim słowniku języka polskiego”*, [w:] P. Żmigrodzki, R. Przybylska (red.), *Nowe studia leksykograficzne*, Kraków, s. 87–100. *Wielki słownik języka polskiego PAN. Geneza, koncepcja, zasady opracowania*, praca zbiorowa, red. P. Żmigrodzki, M. Bańko, B. Batko-Tokarz, J. Bobrowski, A. Czelakowska, M. Grochowski, R. Przybylska, J. Waniakowa, K. Węgrzynek, Kraków 2018.
- WIERZBICKA A., 1971, *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*, Warszawa.
- WIŚNIEWSKA-KIN M., 2023, *Skuteczne zdziwienie. Wyzwalamy myślenie – strategia nauki czytania przez zdziwienie*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” t. 18, nr 1 (68), s. 79–90, <https://doi.org/10.35765/eetp.2023.1868.06>.
- WOŁK M., 2017, *W poszukiwaniu klucza do semantycznego opisu pojęcia zdziwienia*, „Poradnik Językowy” z. 9, s. 47–62.

Idioms Describing the Experience of Surprise Emotions in Polish, Russian and English Abstract

The aim of this article is to analyse the conceptualisation of emotions of surprise reflected in Polish, Russian, and English idioms. The analysis shows that the idioms under consideration describe physiological, expressive, and behavioral symptoms of surprise. The author concludes that the analysed idioms show both similarities and differences in terms of describing the experience of surprise. The units of the Polish and Russian languages tend to describe the experiencer's unconscious somatic reactions to surprising stimuli, while, in English, surprise is conceptualised as a force which is able to hit and knock someone down, and as a specific "entity" capable of catching someone unawares in a vulnerable or unprepared state.